

О. О. Лаптев

Салтівські пам'ятки Харківщини в розвідках 1949 р. І. П. Костюченка

Влітку 1949 р. в басейні р. Сів. Дінця та р. Уд студентом 5-го курсу КДУ Іваном Порфіровичем Костюченком проводилися масштабні археологічні розвідки. За запрошенням аспіранта ДІМ Ю. В. Кухаренка дослідник брав участь в розкопках Новопокровського кремаційного могильника. Розвідки без шурфування здійснювалися в три етапи: під час першого з них (від 10 липня) було обстежено околиці с. Новопокровки; на другому (10–14 серпня) пройдено маршрут від с. Старого Салтова до с. Мартової; на третьому (25 серпня — 1 вересня) оглянуто долину р. Сіверський Дінець від місця впадіння р. Уд до с. Печеніг.

Матеріали розвідок: друкований варіант звіту, польові щоденник та опис знахідок — увійшли до архіву ІА АН УРСР [1], деякі записи («квитанції» місць збору матеріалу) — до звіту Є. В. Махно [2]. Кожен з цих документів має відмінну інформацію про пам'ятки. Традиційно дослідники посилаються саме на друкований варіант [3; 4; 5], хоча він був написаний лише в листопаді-грудні 1951 р. До того ж, поселення в ньому подані за хронологічним принципом, без урахування багат шаровості пам'яток. Як наслідок, друкований варіант звіту містить відомості про 19 поселень, серед яких лише в 5 описано шар «кінця I тис. н. е.». В польовому ж описі наведено 42 пункти, причому фрагменти кераміки, що, ймовірно, належать салтівській культурі, зафіксовані в 30 з них (див. Додаток 1).

Користуватися наведеною в описі атрибуцією потрібно з обережністю: визначення наявні не завжди, а подекуди помилкові; до того ж, дослідник пропонує лише відомі на його час культури. Опис було укладено після закінчення розвідок: про це свідчить його структура (від північних поселень за течією р. Сіверського Дінця, а потім проти течії р. Уд), а також факти переосмислення зазначених у щоденнику пам'яток.

В даній роботі розглядаються лише пам'ятки, що містили салтівські (або вірогідно салтівські) матеріали. Стосовно кожного пункту наведено відомості про розташування, а також про історію дослідження поселення. До додатків винесено інформацію про знахідки — вона може непрямо свідчити про потужність культурного шару. За відсутності шурфів подібні відомості залишаються єдиним джерелом для характеристики пам'яток.

Старо-Салтівський район¹

1.² **Старий Салтів.** Розташування поселення за описом подано так: «Друга надзавальна тераса правого берега П/Дінця. Східна частина Старого Салтова. Городи від вулиці Берез»; в «квитанціях» наведено точнішу локалізацію: «...городи понад вулицю Набережною (Берез) від 29-го № і в сторону зменшення номерів». Восени 1979 р. цю ж пам'ятку — в південній частині сучасного селища — оглянув С. І. Воловик. Розміри поселення, якому дано назву «Човнова станція (Старий Салтів-2)», визначені як

¹ Від 1966 р. — у складі Вовчанського району.

² В описі наскрізна нумерація поселень відсутня; вона умовно проставлена автором статті.

100–120 м вздовж берега та 60–80 м вглиб нього (рис. 1: 1). Поселення руйнувалося прибережною ерозією, частина була зайнята човною станцією [6, л. 5–6]. Культурна приналежність: зрубна та салтівська культури [6, л. 6].

3. Новодонівка. За описом: «Друга надзаплавна тераса лівого берега П. Дінця, що від Дінця йде на схід. Північна частина хутора». Поселення тотожне пункту «Новодонівка-3», знайденому в 1959 р. Кочетоцькою експедицією. За даними 1959 р., багаточарове поселення (бондарихінська, салтівська культури) розмірами 50 × 100 м було розташоване нагородах в ур. «Затока Кобилянська». Підвищення над рівнем р. Сіверський Дінець складало 2–4 м [7, л. 15, 25]. Цей же пункт в 1960 р. описала В.І. Митрофанова як «Новодонівку-4»: на городі на східній околиці села, поруч із кладовищем [8, л. 18]. Зараз поселення, скоріш за все, частково затоплене (рис. 1: 3).

Печенізький район

8. Комсомольське-II¹. Розташування за описом: «Заплав лівого берега Півн. Дінця, урочище «Займи» (понад самим берегом)» — доповнюється інформацією з щоденника: «...біля переправи через П. Дінець». Багаточарове поселення (пізній неоліт, доба бронзи, салтів) було повторно виявлено в 1959 р. Кочетоцькою експедицією, що присвоїла пункту назву «Комсомольське-1» [7, л. 6–7]. Локалізація поселення майже така ж: нагородах в ур. «Займо», проти села у впадіння в Сіверський Дінець р. Хотомельки. Розміри поселення визначені як 300 × 900 м, салтівські знахідки представлені в невеликій кількості [7, л. 6–7, 19, 27]. В вересні того ж 1959 р. пам'ятку було оглянуто експедицією Харківського держуніверситету [9, л. 10], а в 1960 р. — С. І. Митрофановою [8, л. 17]. Зараз поселення затоплене (рис. 2: 8).

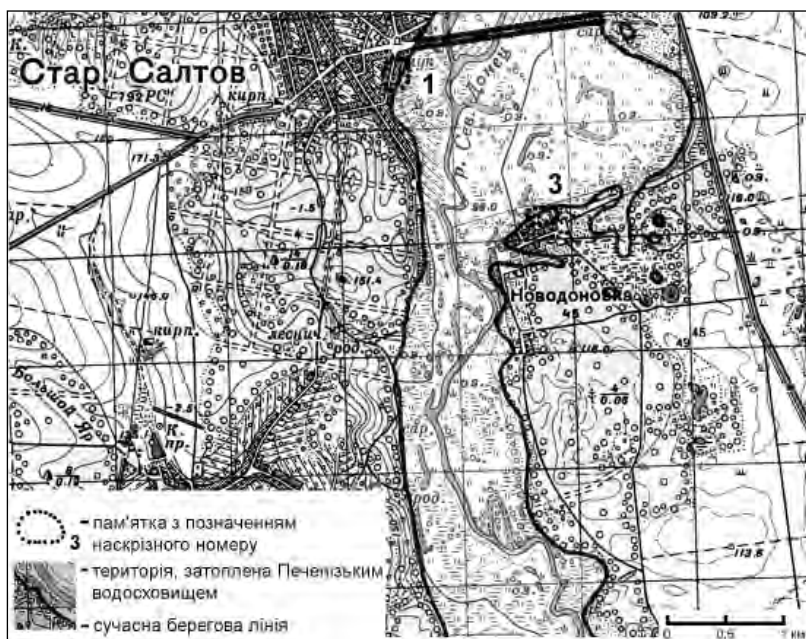

Рис. 1. Розташування салтівських поселень біля Старого Салтова та Новодонівки за розвідками 1949 р.

1 – Старий Салтів; 3 – Новодонівка

Fig. 1. Saltiv settlements located near Staryy Saltiv and Novodonivka

1 – Staryy Saltiv; 3 – Novodonivka

¹ Поблизу села І. П. Костюченком було оглянуто декілька поселень, що в польовій документації пронумеровані римськими цифрами. Відсутність салтівських знахідок на деяких поселеннях призвела до певної непослідовності в переліченні пам'яток в даній роботі.

10. Мартова-I. Найбільш докладно місце розташування описано в щоденнику: «*На правому березі р. П. Дінець проти с. Мартової на городах Мартівського колгоспу ім. Ворошилова в урочищі «Березовате» в зарозу¹ Північного Дінця*». В 1956 р. це ж поселення виявлено Б. А. Шрамком: на мису правого берега, на ріллі, розташованій на північ від будинку лісника [10, л. 4]; в 1957 — С. О. Плетнєвою: на правому березі проти села, під високим берегом, що густо заріс лісом. Дослідниця навела розміри: 400 × 100 м [11, л. 6]. Кочетоцькою експедицією 1959 р. пам'ятку (їй присвоєно назву «Мартова-6») знайдено вчетверте: на правому березі Дінця, західніше урочища «Красна Гора», біля березового гаю на невеликому підвищенні тераси, що вдалося півостровом в заплаву в східному напрямку [7, л. 29]. Дослідники сходилися в салтівській приналежності пам'ятки, зазначаючи велику кількість амфорного матеріалу. Зараз поселення затоплене — за виключенням найвищої точки мису, що являє собою о-в «Богданів» (70 × 80 м), вкритий деревами та очеретом (рис. 2: 10).

11. Мартова-II. В описі зазначено: «*Правий берег П. Дінця, ур. Березовате, район саду*», в «квитанціях» пунктів збору підйомного матеріалу локалізація точніша: «*На південний схід від саду, що біля переправи*». Отже, поселення розташовувалося більш, аніж в 1 км від попереднього (рис. 2: 11), в безпосередній близькості до відкритого А. В. Кригановим в 2004 р. Мартівського городища [12, с. 139–141]. На сьогодні рештки багаточислового поселення — його західна окраїна — є задернованою похилою площадкою, що частково вкрита здичавілим садом та поступово руйнується водосховищем.

12. Мартова-III. В «квитанціях» місце розташування описано най докладніше: «*Схил плато на городах колгоспників, проти будинків середньої школи і сільської ради*». Кочетоцькою експедицією 1959 р. в межах села виявлено три поселення. Вірогідно,

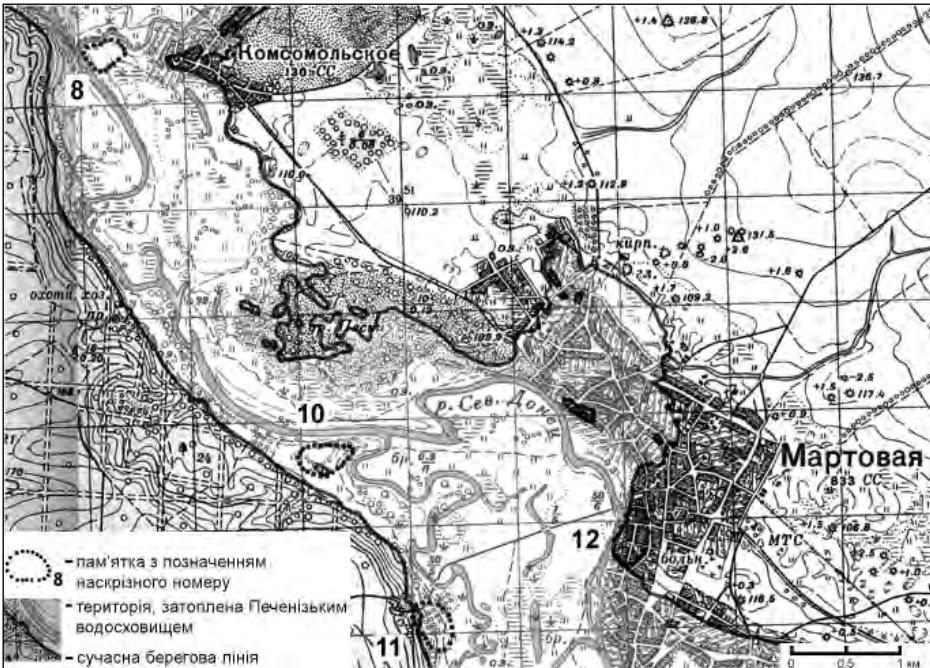

Рис. 2. Розташування салтівських поселень біля Комсомольського та Мартового за розвідками 1949 р. 8 – Комсомольське-II; 10 – Мартова-I; 11 – Мартова-II, 12 – Мартова-III

Fig. 2. Saltiv settlements located near Komsomolske and Martovaya 8 – Komsomolske-II; 10 – Martova-I; 11 – Martova-II, 12 – Martova-III

¹ «Зароз» — рукав ріки або стариця, що з'єднується з рікою.

пам'ятка має співвідноситися з «Мартовою-2»: поселення доби бронзи з невеликою кількістю салтівської кераміки розташовувалося на західній околиці села, біля садиби Бондаря С. І. [7, л. 21, 29]. Після створення водосховища пам'ятка опинилася в південно-західній частині села. Тут 1971 р. її було обстежено В. Г. Бородуліним, який поставив поселення на державний облік. Культурну приналежність пам'ятки І. П. Костюченко ніяк не визначив, але до зводу пам'яток черняхівської культури [14, с. 50], а пізніше — до довідника з археології Харківської області [3, с. 135], воно увійшло як черняхівське, хоча жоден з дослідників не згадував про наявність черняхівських знахідок, повідомляючи в той же час про салтівську кераміку. Розміри, збереженість, точна локалізація поселення залишаються невідомими; ймовірно, воно забудоване (рис. 2: 12).

14. Кицівка-I. До локалізації за описом: «Друга надзаплавна тераса лівого берега Бабки, яка км 2,5 — 3 впадає в П. Дінець. Направо від шляху їдучи до Печеніг» в «квитанціях» додається: «...на південь від моста». Пам'ятку було знов виявлено 1964 р. Є. В. Пузаковим, який зазначив, що до поселення (йому присвоєно назву «Кицівка-1»), близько підходить лівим берегом р. Велика Бабка. На поселенні виявлено кераміку зрубної та бондарихінської культур, скіфського часу [15, л. 8, 12, табл. 6, 1]. В 1976 р. пам'ятку було відкрито Ю. В. Буйновим. Поселення отримало назву «Кицівка-2», воно розташовувалося в 200 м на південь від села (неподалік від вигину р. Велика Бабка в бік Сіверського Дінця) і було майже знищене піщаним кар'єром [16, л. 27–28]. Влітку 2011 р. цей же пункт було оглянуто автором. З півночі на південь його перерізає ґрунтова дорога, східна окраїна на сьогодні дійсно знищена кар'єром, західна — засаджена хвойним лісом. На поселенні (розмірами щонайменше 300 × 150 м) виявлено кераміку доби бронзи, пенківської та салтівської культур (рис. 3: 14).

15. Кицівка-II. В «квитанціях» місце розташування вказано лаконічно: «На південь від хутора гора Бубениста в розвіях піску». На південь від села є лише одна гора — та, на якій Г. Є. Свистун в 2006 р. зафіксував рештки фортифікацій (вірогідно, салтівських) [17, с. 120], а в 2010 р. автор даної статті виявив кремаційний салтівський могильник [18, с. 73] (рис. 3: 15).

Чугуївський район

16. Кочеток-I. Опис локалізує пам'ятку в гирлі р. В. Бабки: «Схил другої надзаплавної тераси правого берега Бабки при впадінні її в Дінець», щоденник вказує на її стан: «...серед заплави на підвищеній частині, яка розорюється». Багатошарове поселення з відкладеннями неоліту, доби бронзи, скіфського часу було відоме ще на початку ХХ ст.: його періодично обстежували П. П. Єфименко, Д. І. Багалій, В. Є. Данилевич [19, с. 9–14, 86–87, 190–192; 20, с. 24; 21, с. VI, 64–65], в 1925 р. — М. В. Сібільов [22, с. 11, 20], а в наш час — Г. Є. Свистун [23, л. 15]. Розміри пам'ятки за В. Г. Бородуліним, який в 1972 р. поставив поселення на облік, дорівнюють 200 × 100 м; за Г. Є. Свистуном — 600 × 600 м (рис. 3: 16).

17. Кочеток-II. Згідно опису: «Плато правого берега Дінця проти впадіння в Дінець Бабки (в сторону Кицівки)». Поселення повторно відкрите Є. В. Пузаковим в 1964 р. («Кицівка-2» доби бронзи, розмірами 112 × 98 м) [15, л. 9–10], а в 1971 р. обстежене В. Г. Бородуліним, який зафіксував відкладення неоліту, доби бронзи, скіфського часу та визначив розміри: 180 × 90 м (рис. 3: 17).

18. [Кочеток-III].¹ За щоденником: «На схід від с. Кочеток під плато на надзаплавній терасі правого берега р. П. Дінець». Попри велику кількість знахідок на поселенні, дослідник зауважив: «розміри його незначні». Пізніше пам'ятка ніким не обстежувалася, її точна локалізація невідома. Можливо, пункт знаходиться під насосною станцією, побудованою після 1949 р. (рис. 3: 18). Кількість салтівських знахідок (також наявні відкладення доби бронзи) є відображенням насиченості салтівського культурного шару.

¹ Від цього місця нумерація поселень римськими цифрами у описі відсутня.

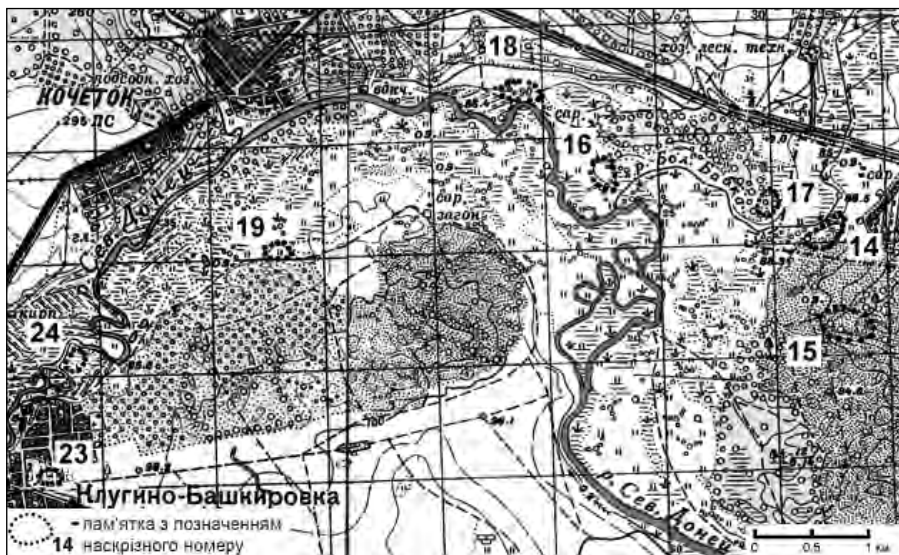

Рис. 3. Розташування салтівських поселень біля Кицівки, Кочетка та Клугино-Башкирівки за розвідками 1949 р.

14 – Кицівка-I; 15 – Кицівка-II; 16 – Кочеток-I; 17 – Кочеток-II; 18 – Кочеток-III; 19 – Кочеток-IV; 23 – Клугино-Башкирівка-I; 24 – Клугино-Башкирівка-II

Fig. 3. Saltiv settlements located near Kytsivka, Kochetok and Kluhyno-Bashkirivka

14 – Kytsivka-I; 15 – Kytsivka-II; 16 – Kochetok-I; 17 – Kochetok-II; 18 – Kochetok-III; 19 – Kochetok-IV; 23 – Kluhyno-Bashkirivka-I; 24 – Kluhyno-Bashkirivka-II

19. [Кочеток-IV]. Інформація опису: «На лівому березі П/Дінець... За лісом на сірому піску, що розорюється, на підвищеному горбі (дюні)» доповнюється щоденником: «...на південь від с. Кочеток через Дінець». Пам'ятку було відкрито одночасно з пунктом «Кочеток-I». Дослідники поч. ХХ ст. у публікаціях не розділяли три розташовані поруч поселення, аргументуючи це ідентичністю — а значить, синхронністю — матеріалів [19, с. 9–14, 20, с. 24; 21, с. VI, 64–65]. В 1921 р. пам'ятку відвідав О. С. Федоровський [24, с. 169; 25, с. 166], в 1925 р. — М. В. Сібільов [22, с. 11, 20]. В 1964 р. поселення оглянуто Є. В. Пузаковим, який дав йому назву «Тильманів Лиман-1». На розореній поверхні зібрано матеріали зрубної та роменської культур [15, л. 7, 12]. Пізніше поселення було відкрито ще раз: в 1987 р. Ю. В. Буйнов та А. К. Дегтяр зазначили його площу (3–4 тис. кв. м.) та вказали наявність пошкодження бульдозером. У відслоненні зафіксовано культурний шар потужністю 0,1–0,5 м. Під назвою «Кочеток, пункт 1» пам'ятка була визначена як така, що містить відкладення бондарихінської та пеньківської культур [26, л. 3] (рис. 3: 19).

21. [Кочеток-VI]. За описом: «Збір з поверхні на лівому березі Дінця на схилі плато, що розорюється». Сучасне місце розташування поселення є невідомим. Згідно кількості й характеру знайдених фрагментів кераміки, пам'ятку можна віднести до салтівських кочовищ або поселень з невеликим культурним шаром.

22. [Кочеток-VII]. Згідно опису: «Збір з поверхні на лівому березі П/Дінець на захід від Кочетка». Локалізація поселення на лівому березі Сів. Дінця на захід від Кочетка виглядає помилковою — воно мало б розташовуватися на схід від села. На сьогодні місце розташування поселення невідоме.

23. [Клугино-Башкирівка-I]. За описом: «Збір з поверхні на городах Клугино-Башкирівки на схилі плато на 1/2 км від Дінця (Зах. частина села)». В 2007 р. пам'ятку було віднайдено співробітником ДП ОАСУ «САС» К. Ю. Пеляшенком, завдяки чому відомі розміри та точна локалізація поселення салтівської культури:

И
С
Т
О
Р
И
Я

в центрі сучасного села на північ від Ростовської траси, в районі вул. Горішного та Піщаної (рис. 3: 23); розміри складають орієнтовно 100 × 50 м [27, с. 328; 28, с. 485]. Пам'ятка (їй присвоєно назву «Клугіно-Башкирівка-2») пошкоджена приватною забудовою та будівлями МТФ.

24. [Клугіно-Башкирівка-III]. Інформація опису: «Збір з поверхні на урочищі «Головатому», що уявляє з себе невеличкий острів біля річки Дінця» доповнюється даними щоденника: «В північній частині села...». Вірогідно, пункт тотожний поселенню «Клугіно-Башкирівка-III» з розвідок 1964 р. Є. В. Пузакова. За його даними, пам'ятка розташована в 500 м на північний захід від іншого поселення, локалізованого на північній околиці села (рис. 3: 24). Дослідником зібрано матеріали середньої бронзи, зрубної та роменської культур [15, л. 6, 11–12].

26. [Чугуїв-I]. Дані опису щодо розташування пам'ятки: «Збір з поверхні у східній частині Чугуєва над берегом П/Дінця» суперечать інформації щоденника: «В південно-східній окраїні Чугуєва...». В довідник з археології поселення увійшло як відкрите І. П. Костюченком, з відкладеннями лише катакомбної культури [3, с. 137] — таку ж атрибуцію наведено в друкованому варіанті звіту (рис. 4: 26). Втім, наявність фрагмента амфори з зональним рифленням дає змогу припустити наявність салтівського шару. В 2008 р. співробітником ДП ОАСУ «САС» С. А. Задніковим поселення було відкрито знову: воно названо «Чугуїв, вул. Фрунзе», матеріали належать зрубній КІС. Розміри поселення визначені як 150 × 100 м [27, с. 327–328].

27. [Чугуїв-II]. Найточніші дані щодо розташування пам'ятки містить опис: «Збір з поверхні тераси у излучини правого берега Дінця, слева по напрямленню ж/д Чугуєв-Харьков. На захід від Чугуєва». Характер знахідок та топографія вказують на наявність салтівського кочовища, розташованого на поселенні доби бронзи в заплаві Сіверського Дінця. Таке поселення («Чугуїв-1», в 0,2 км на захід від оз. Кривого) відоме з розвідок 1958 р. Є. В. Пузакова [29, л. 12, табл. 1:2:8].

28. [Чугуїв-III]. За щоденником: «На захід від станції Чугуїв на 1/2 км на другій надзаплавній терасі правого берега П. Дінця на південь від лісу і на галявині з східної частини лісу в напрямку до семафора ст. Чугуїв». Знов поселення було відкрите 1958 р. Є. В. Пузаковим, який локалізував його в 1 км західніше залізничної станції «Чугуїв», на краю борової тераси (рис. 4: 28). За Є. В. Пузаковим, культурна приналежність поселення — доба бронзи та скіфський час [29, л. 12, табл. 1: 2: 10]; І. П. Костюченко зазначав наявність салтівської та роменської кераміки. Остання атрибуція, безперечно, є помилковою.

30. [Малинівка-I]. Найбільш докладно місце розташування наводиться в щоденнику: «На захід від с. Малинівки на схилі дюни між двома залізничними коліями, що відгалужуються від основної вітки Граков-Чугуїв і ведуть до кар'єру», але точні розміри та місце розташування поселення невідомі.

31. [Малинівка-II]. З щоденника: «На захід від с. Малинівки, на кілька кілометрів аж до лісу тягнеться великий простір піску, з багаточисельними дюнами, на яких і виявляється посуд...». Місце розташування та розміри поселення невідомі.

33. [Малинівка-IV]. В описі місце розташування визначено так: «Лівий берег Пів. Дінця на пн/захід від села за залізничною колією. Урочище «Сагарьове». На сьогодні це урочище локалізується біля залізничного мосту через Сів. Донець¹. Отже, поселення слід розташовувати на захід від залізничної колії поблизу мосту (рис. 4: 33).

35. [Малинівка-VI]. В описі вказано: «Західна частина села (11 сотня). Над ярком, що врізався в городи (садиба Колесникової Маври Ивановни)», хоча щоденник наводить: «В північно-західній окраїні...». Топонім «11 сотня» сьогодні співпадає з вул. Харківською, що йде паралельно залізничній лінії, на схід від неї. Точні розміри

¹ Інформацію про місцеві топоніми с. Малинівки люб'язно надано краєзнавцем Є. І. Турчиновим.

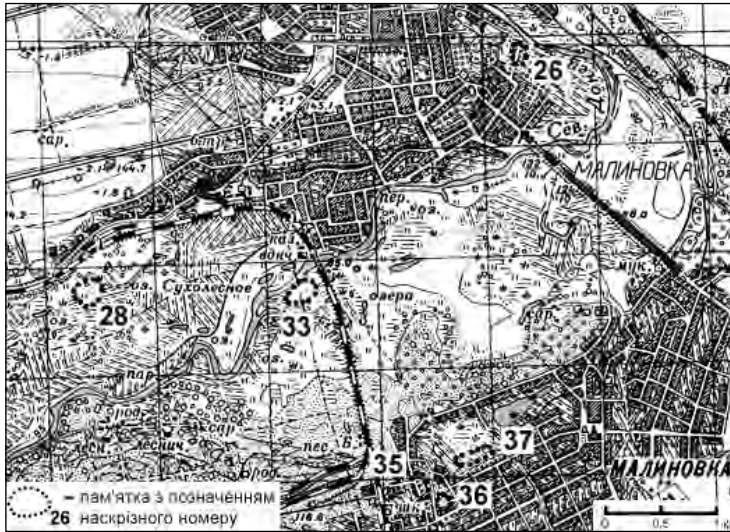

Рис. 4. Розташування салтівських поселень біля Чугуєва та Малинівки за розвідками 1949 р. 26 – Чугуїв-I; 28 – Чугуїв-III; 33 – Малинівка-IV, 35 – Малинівка-VI; 36 – Малинівка-VII; 37 – Малинівка-VIII

Fig. 4. Saltiv settlements located near Chuguiv and Malynivka 26 – Chuguiv-I; 28 – Chuguiv-III; 33 – Malynivka-IV, 35 – Malynivka-VI; 36 – Malynivka-VII; 37 – Malynivka-VIII

поселення невідомі, але його локалізація приблизно ясна: між вул. Харківською та ярмом, що тягнеться паралельно вулиці (рис. 4: 35; 5: 35).

36. [Малинівка-VII]. За описом: «8 сотня права сторона яру проти 11 сотні». В сучасних реаліях «8 сотня» дорівнює вул. Дзержинського, що простяглась паралельно Сів. Дінцю та на заході виходить до залізниці. Можна зробити висновок, що поселення розташовувалося неподалік від попереднього — на протилежному схилі того самого яру (рис. 4: 36; 5: 36).

37. [Малинівка-VIII]. В описі зазначено: «7 сотня, урочище «Лози» садиба Назаренка Романа Евменовича», в той час, як щоденник пропонує інші орієнтири: «В північно-східній частині с. Малинівки на схилі понад зарослим озером...». Сьогодні «7 сотня» співпадає з вул. Пушкіна, що тягнеться паралельно вул. Дзержинського, але ближче до Дінця. Городи північних садиб вулиці (буд. № 48–110) дійсно виходять до заболоченого озера. Отже, поселення розташовується саме тут, неподалік від попередніх пам'яток (рис. 4: 37; 5: 37).

38. [Лаптево-I]. В щоденнику зазначено: «На схід від радгоспу на другій надзаплавній терасі р. Уди (між лісом і річкою)». Поселення розташоване на схід від будівель радгоспу (хут. Лаптево, на карті 50-х рр. ХХ ст. — «Расково»). При написанні щоденника І. П. Костюченко виділяв два окремі пункти: ближче до радгоспу переважали матеріали скіфського часу, а в місці найбільшого наближення р. Уди до другої надзаплавної тераси — знахідки доби бронзи (рис. 6: 38). Під час складання опису ці пункти були об'єднані в одне велике поселення, на якому також була описана кераміка Київської Русі (безперечно, визначення є помилковим). До друкованого варіанту звіту пам'ятка увійшла як така, що містила шари лише доби бронзи та скіфського часу [1, л. 3–5, 8].

39. [Лаптево-II]. В щоденнику локалізація досить прозора: «На південний схід від Н/покровського могильника на відстані 1 км в урочищі Лаптево знаходиться радгосп. На захід від радгоспних будівель над зарогом р. Уди». Спочатку І. П. Костюченко (як і в попередньому випадку) виділяв два поселення: біля р. Уди та на низькому місці, що вдається в заплаву, — але при складанні опису об'єднав їх в одне велике (рис. 6: 39).

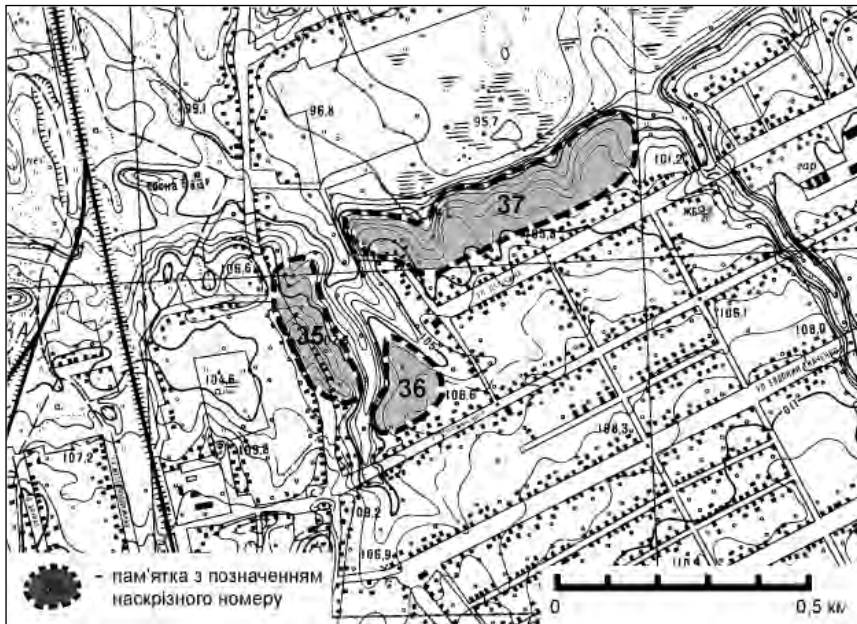

Рис. 5. Орієнтовне місце розташування салтівських поселень в межах Малинівки:

35 – Малинівка-VI; 36 – Малинівка-VII; 37 – Малинівка-VIII

Fig. 5. Approximate Saltiv settlements location in Malynivka:

35 – Malynivka-VI; 36 – Malynivka-VII; 37 – Malynivka-VIII

На поселенні були наявні матеріали скіфського часу, внаслідок чого у звіті воно згадується як монокультурне [1, л. 8]. Але фрагменти «ребристих» амфор, безперечно, презентують наявність салтівського шару. Пам'ятку (під назвою «Ново-Покровське-2») було повторно відкрито 1958 р. Є. В. Пузаковим; зазначено знахідки доби бронзи, ранньослов'янського та салтівського часів. На той час поселення руйнувалося піщаним кар'єром [29, л. 11–12, табл. 1: 2: 7].

40. [Нова-Покровка-I]. Докладна інформація щоденника: «На північ від могильника через залізничну колію і безіменне озеро по вулиці Леніна, що на відстані 1 км від могильника на похилому схилі чорноземельного плато» — доповнюється описом: «...проти вулиці Леніна (кінцеві № домів)». Багатошарове поселення (черняхівська та салтівська культури) розташоване в межах села, на городах будинків № 34–50 по вул. Леніна. Ділянка являє собою мис, утворений впадінням в заплаву р. Уди струмка, що тече з півночі (рис. 6: 40). В рік відкриття поселення досліджувалося Ю. В. Кухаренком: розкопано ґрунтову інгумацію, що супроводжувалася салтівським кухлем [30, с. 43–47, рис. 6]. Розміри поселення в щоденнику визначені як 300 × 70–80 м, в друкованому варіанті звіту — 300 × 100–120 м [1, л. 10–11].

41. [Нова-Покровка-II]. Найбільш докладний опис розташування міститься в «квитанціях»: «Річка Уди. Лівий берег. На піщаній надзаплавній терасі Уди. На північ від Подовського озера біля літньої кошари і силосних ям. Ур[очище] Поди». Сьогодні поселення знаходиться на городах садиб по вул. Леонова, на схилі понад оз. Подовським (рис. 6: 41). Його площа невідома.

42. Стара Покровка. Локалізація поселення за описом: «Східна окраїна с. Стара Покровка на р. Уди». На черняхівському поселенні було виявлено невелику кількість уламків червоноглиняних амфор, деякі з яких мають зональне рифлення, властиве виключно ранньосередньовічному часу. Розміри пам'ятки при постановці на облік

Рис. 6. Розташування салтівських поселень в околицях Новопокровки за розвідками 1949 р.: 38 – Лоптево-I; 39 – Лоптево-II; 40 – Нова-Покровка-I; 41 – Нова-Покровка-II; 42 – Стара Покровка

Fig. 6. Saltiv settlements located near Novopokrovka:

38 – Loptevo-I; 39 – Loptevo-II; 40 – Nova Pokrovka-I; 41 – Nova Pokrovka -II; 42 – Stara Pokrovka

в 1972 р. були визначені як $300 \times 100\text{--}120$ м, хоча вони в першу чергу стосуються поселення черняхівського часу (рис. 6: 42).

В польовому щоденнику І. П. Костюченка наведено лише одну карту: околиць с. Новопокровки (рис. 7). На ній позначено Новопокровський могильник, розташований в районі сучасних вул. Косіора та Чапаєва, за 500 м від станції «Есхар». Завдяки польовим матеріалам стає зрозумілим, що могильник не був відірваний від сучасних йому поселень: п'ять з них склали основу «гнізда пам'яток», до якого належало й Кабанове (Старопокровське, Есхарівське) городище.

Внаслідок розвідок 1949 р., що здійснювалися силами однієї молодої завзятої людини, було виявлено велику кількість різночасових пам'яток. На жаль, вже невдовзі результати цих робіт були забуті. Більшість з відкритих І. П. Костюченком поселень в різні часи було відкрито повторно, деякі ще чекають своїх «друговідкривачів». Сподіваємося, публікація стане в нагоді дослідникам старожитностей салтівської культури і допоможе при розв'язанні питання щодо рівня заселеності салтівської землі.

Ключові слова: І. П. Костюченко, розвідки, Харківська область, салтівська культура.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костюченко І. П. Отчет об археологической разведке, проведенной в 1949 г. в Северо-восточной части Харьковской обл. // НА ІА НАНУ. — 1949/11а.
2. Махно Є. В. Звіт за антську-лівобережну археологічну експедицію 1949 року // НА ІА НАНУ. — 1949/11.
3. Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова А. П. Справочник по археологии Украины: Харьковская область. — К., 1977.
4. Афанасьев Г. Е. Население лесостепной зоны бассейна среднего Дона в VIII—X вв. (аланский вариант салтово-маяцкой культуры) // Археологические открытия на новостройках. — М., 1987. — Вып. 2.

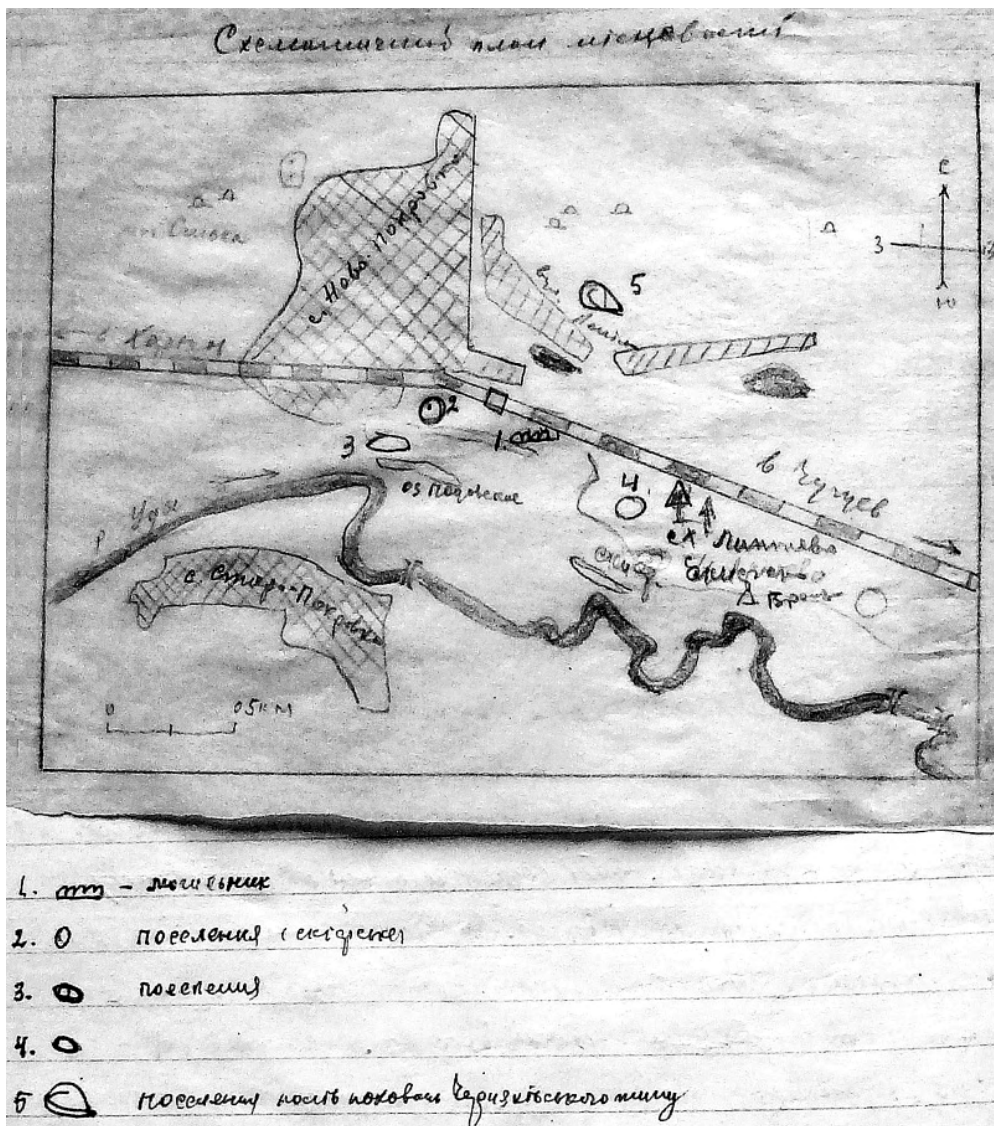

Рис. 7. Карта археологічних пам'яток поблизу Новопокровки з польового щоденника І. П. Костюченка
 Fig. 7. Map of the archaeological monument sites near Novopokrovka by scientific journal of I. Kostyuchenko

5. Колода В. В. Салтовская культура на Харьковщине: очередной юбилей (итоги и перспективы исследований) // Салтово-маяцька археологічна культура: 110 років від початку вивчення на Харківщині. — Х., 2011.
6. Берестнев С. И. Отчет о разведках и раскопках археологических памятников на территории Харьковской и Полтавской областей в 1979 году // НА ІА НАНУ. — 1979/109.
7. Телегин Д. Я., Пузаков Е. В., Михеев В. К. Отчет о разведках археологических памятников в зоне строительства Печенежского водохранилища на реке Северском Донце в 1959г. // НА ІА НАНУ. — 1959/3а.
8. Митрофанова В. И. Отчет Кочетокской экспедиции 1960 г. (Раскопки в с. Ново-Доновке Старо-Салтовского р-на, Харьковской области) // НА ІА НАНУ. — 1960/5.

9. *Шрамко Б. А.* Отчет о работе Скифо-славянской экспедиции Харьковского Гос. Университета в 1959 г. // НА ІА НАНУ. — 1959/29.
10. *Шрамко Б. А.* Отчет об археологических разведках и раскопках Северодонецкой экспедиции ХГУ в 1956 г. // НА ІА НАНУ. — 1956/19.
11. *Плетнева С. А.* Отчет к открытому листу № 8 Сев.-Донецкого отряда Южно-Русской экспедиции за 1957 г. // НА ІА НАНУ. — 1957/17.
12. *Крыганов А. В.* Два уникальнейших фортификационных пункта Хазарии на ее северо-западной окраине // VIII сходознавчі читання А. Кримського: Тези доповідей міжнар. наук. конф. — К., 2004.
13. *Ляпушкин И. И.* Отчет о работе Днепровской левобережной экспедиции Института Истории Материальной Культуры АН СССР. 1948 г. // НА ІА НАНУ. — 1948/23.
14. *Махно Е. В.* Памятники черняховской культуры на территории УССР (материалы к составлению археологической карты) // МИА. — М., 1960. — № 82.
15. *Пузаков Е. В.* Отчет об археологических исследованиях в бассейне реки Северского Донца в 1964 г. // НА ІА НАНУ. — 1964/69.
16. *Буйнов Ю. В.* Отчет предскифского отряда Скифо-Славянской экспедиции ХГУ о разведках и раскопках в 1976 году // НА ІА НАНУ. — 1976/111.
17. *Свистун Г. Е., Зинченко А. Н.* Знамено Мстислава Великого с городища Кочеток-І // Харьковский историко-археологический сборник. — Х., 2009. — Вып. 5.
18. *Лаптев А. А.* Новый кремационный могильник салтовской культуры у с. Кицевка Печенежского р-на Харьковской области // Проблемы истории и археологии Украины: Мат. VII Междунар. научн. конф. — Х., 2010.
19. Каталог выставки XII Археологического Съезда в г. Харькове. Отдел древностей, добытых из раскопок и случайных находок. — Х., 1902.
20. *Багалец Д. И.* Объяснительный текст к Археологической карте // Труды XII Археологического съезда в г. Харькове. — М., 1905. — Т. I.
21. *Данилевич В. А.* Стоянка и мастерская около с. Кочетка, Волчанского уезда, и д. Масловки, Змиевского уезда по берегам р. Сев. Донца, в Харьковской губернии // Записки Одесского общества истории и древностей. — Одесса, 1906. — Т. 26.
22. *Сибилев Н. В.* Древности Изюмщины. — Изюм, 1926. — Вып. II.
23. *Колода В. В., Свистун Г. Е.* Отчет о работе Средневековой экспедиции Харьковского национального педагогического Университета в 2005 г. // НА ІА НАНУ. — 2005/6.
24. *Луцкевич І.* Матеріали до карти поширення пам'яток культури полів поховань на території Харківської області // Археологія. — К., 1948. — Т. II.
25. *Ляпушкин И. И.* Днепровское Лесостепное Левобережье в эпоху железа // МИА. — М., 1961. — № 104.
26. *Буйнов Ю. В., Дегтярь А. К.* Отчет о разведках и раскопках на территории Харьковской области в 1987 г. // НА ІА НАНУ. — 1987/101.
27. *Шрамко І. Б., Голубєва І. В., Задніков С. А., Окатенко В. М., Пеляшенко К. Ю.* Археологічні розвідки в м. Харків і Харківській обл. у 2008 р. // АДУ 2008 р. — К., 2009.
28. *Шрамко І. Б., Голубєва І. В., Задніков С. А., Пеляшенко К. Ю.* Дослідження в м. Харків і Харківській обл. в 2009 р. (за матеріалами експертиз) // АДУ 2009 р. — К., 2010.
29. *Пузаков Е. В.* Отчет об археологических исследованиях Харьковского Государственного исторического музея в бассейне реки Северского Донца в 1958 году // НА ІА НАНУ. — 1958/17.
30. *Кухаренко Ю. В.* Новопокровський могильник і поселення // Археологія. — К., 1952. — Т. VI.

Знахідки салтівського часу з розвідок 1949 р. І. П. Костюченка

№ пос.	Назва поселення	Витяги з опису знахідок
1	2	3
1	Старий Салтів	13. Фр-ти гончарного посуду сірого кольору, глина без домішок, вінця. 14. Те саме, домішки шамоту в глині, бочки. 15. Те саме, глина без домішок, бочки. Орнаментовано пролощеними лініями, які йдуть від вінців до денця. 16. Те саме, така ж глина, денце. 17–21. Фрагменти гончарного посуду цегляного кольору, домішок у глині мало, бочки. № 21 орнаментовано проложеними лініями, але не поясами
3	Новодонівка	14. Фр-ти гончарного посуду, сіро-розоватого кольору з відмудленої глини, бочки. Три пояси розчісу гребінця, обігають навколо посудину проти ручки і вінця. Маяцький тип
8	Комсомольське-II	57. Фр-ти ліпного посуду з шаршавою поверхнею сірого кольору, з відм. гл., бочок. Чергування ліній і штаму. Салт... 58–68. Те саме, така ж поверхня, жовтувато-сірого кольору, доміші мало, бочки. 69. Все те саме, денце. 70–76. Те саме, така ж поверхня, цеглистого кольору, домішок мало, бочки. 77. Фрагмент ручки жовто-цеглистого кольору
10	Мартова-I	19–23. Фр-ти гончарного посуду, з вилощ. поверх. сірого кольору з відтінком цеглистого, без доміші у глині, бочки. Орн. проложеними лініями зверху донизу; 2) рельєфним пружком. 24–31. Все те саме, бочки. 32. Брусок для гостріння із каменя. 33. Фрагмент круглої зернотерки. 37–38. Фр-ти каменя, очевидно, із печі
11	Мартова-II	39–42. Фр-ти гончарного посуду з шаршавою поверхнею цеглисто-розового кольору, бочки. 43. Все те саме, денце
12	Мартова-III	51–52. Фр-ти гончарного посуду сірого кольору з вилощеною поверх. відм. гл., бочки. 53. Те саме, червонуватого кольору з шарш. поверх., бочки. 54. Все те саме, бочки. Орнаментовані лінійним рельєфним орнаментом. 55. Фрагмент ручки, майже кругла, ярко рожевого кольору
14	Кицівка-I	16. Фр-ти гончарного посуду з шаршав. поверх. брунатно-коричневого кольору, доміш пісок, вінця. Хвилястою заглибл. лінією. 17–25. Те саме, з рівною поверхнею брунатно-червоного кольору, бочки. Лінійний орнамент проведений гребінцем, що обвиває посудину навколо. 26–29. Все те саме, бочки. 30–31. Все те саме, жовто-брунатного, бочки. Орнамент у вигляді рельєфних пружків, що обігають посудину навколо. 32. Все те саме, сірого кольору, денця. 33–34. Криця. 35. Брусочок. 36. Фрагмент глиняного тигля з залишками заліза

1	2	3
15	Кицівка-II	38 ¹ . Фр-ти ліпної кераміки з шарш. поверх., сірого кольору з шамотом, вінця. 39–50. Те саме, така ж поверхня, жовто і сіро цеглист. кольору, бочки. 51–52. Все те саме, денця. 53. Кусок криці. 54. Фрагмент прясла
16	Кочеток-I	42. Фр-т гончарного посуду з шаршавою поверхнею сірого кольору з відтінком жовт., вінця. 43. Все те саме, бочки. Орнаментовано лінійним орн. 44. Фр-т гончарного посуду з шарш. поверх. цеглистого кольору, вінце з ручкою. 45–46. Все те саме, бочки
17	Кочеток-II	2. Фрагмент посуду зробленого на крузі сірого кольору денце з відм. глини. Зверху вниз йдуть пролощені лінії. Салтівська культура
18	Кочеток-III	31. Фр-ти посуду, зробл. на крузі червоно цегляного кольору з глини без домішок, вінця. На кордоні вінця і шийки покладено полоску коричневої фарби. 32. Все те саме, бочки. 33. Все те саме, денця. 34. Фр-т посуду, зробл. на крузі з глини, що без домішок сірого кольору з вилощеною пов., бочок. Ледве помітні вертикальні широкі лінії з кращого лошіння. 35. Фр-т посуду, зробл. на гонч. крузі з вилощ. пов. сірого кольору з малою кількістю домішок, вінця. № 38 орн. пружками, що обігають посудину навколо. Салтово. 36–38. Все те саме, бочки. 39–40. Те саме, з шаршавою повер. таких само кольору та глини, бочки. 41. Те саме, з вилощеною пов. таких само кольору та глини, денце. Орн. пролощеною лінією, що йде зігзагом. 42–44. Фрагменти амфорних ручок черв. кольору. Орнаментовано поясками ліній, розчесаних гребінчиком
18	Кочеток-III	45–51. Фр-ти амфор червоного кольору. 52–53. Фр-ти амфор бордового кольору. Орнаментация та ж сама. 54–56. Фр-ти посуду, зробл. на гонч. крузі сіруватого кольору, бочки. Пояски розчісами ліній. 57–69. Фр-ти посуду, зроб. на гонч. крузі сірого кольору з черв. відтінком (амфори), бочки
19	Кочеток-IV	26–42. Фрагменти фрагментів від вузькогорлої амфори червоного кольору. Салтово. 43. Фр-т посуду брудно коричневого кольору з вилощ. пов., зроб. на гонч. крузі, вінця орн. рельєфним пружком і заглибленими лініями по обидві сторони пружка. 44. Фр-т ручки чорного кольору, в розламі глиняного орн. пролощеними лініями поперек ручки. 45–50. Фр-ти посуду, зроб. на гонч. крузі з вилощ. пов. чорного кольору, бочки. № 45 орн. валіком (пружком) інші пролощеними лініями і перехрещенням пролощених ліній, що утв. сітку, в основі якої ромб

¹ В даному випадку нумерація знахідок є наскрізною для двох різних пам'яток поблизу села.

1	2	3
		51–55. Фр-ти посуду, зроб. на гонч. крузі світло-сірого кольору, бочки. 56–58. Фр-ти посуду, зр. на гонч. крузі сірого кольору з червонув. відтінком, денця. №58 орн. пролощеними лініями, що йдуть зверху вниз. Київськ. час. 59. Фр-ти посуду, зроб. на гончарн. крузі брудно-коричневатого кольору, вінця орнаментовано лінійним орнаментом, який іде від вінців через плечики і входить в бочок. 60–72. Все те саме, бочки орн. так само лініями, що йдуть поясками
21	Кочеток-VI	5. Фрагменти посуду, зробл. на гонч. крузі (амфори) червоного кольору з шаршавою пов., ручка. 6–10. Все те саме, бочки. Амфори
22	Кочеток-VII	2. Фр-т посуду, зроб. на гонч. крузі чорного кольору, бочок. Пролощено одну лінію. Салтово. 3. Фрагмент посуду, зробленого на гончарному крузі черв. кольору (амфорний), бочок. Амфора
23	Клугино-Башкирівка-I	2–3. Фрагменти посуду, зробл. на гонч. крузі з шарш. пов. червоного кольору, ручки від амф. 4–7. Фрагменти посуду, зробл. на гонч. крузі з шарш. пов. черв. кольору, бочки від амф
24	Клугино-Башкирівка-II	12–17. Фрагменти посуду, зробл. на гончарному крузі червоного кольору, бочки амфор
26	Чугуїв-I	36. Фр-ти посуду, зробл. на гонч. крузі з вилощ. пов. сірого кольору з відм. глини, вінця. 37–38. Все те саме, бочки. 39–40. Те саме, з шарш. пов. червоного кольору, бочки від амфор. № 39 орнаментовано розчісом
27	Чугуїв-II	13. Фрагменти посуду з шарш. пов. червоного кольору, ручка від амфори
28	Чугуїв-III	3–5. Фр-ти ліпного посуду з шарш. пов. жовтого кольору з сірим відтінком з доміш. шамоту, бочки. № 3 орнаментовано хвилястою ритмою лінією. 5а. Фрагмент круглого жорна. 15. Фр-т ліпного посуду з шарш. пов. жовтуватого кольору, вінчик. Зовнішня частина верху вінця орнаментована орнаментом роменського типу. Роменська культура. 16. Фр-ти посуду, зробл. на гонч. крузі з відмул. глини темно-сірої поверхні, вінчик. Салтово. 17–18. Те саме, з світло-сірою поверхнею, бочки. №17 орнаментовано широкими 0,5 см проложеними лініями. 19–28. Фрагменти амфор пояски розчісаних ліній на одному фрагменті. 29. Ручка від амфори
30	Малинівка-I	1. Фрагменти посудини зробл. на гонч. крузі світло-сірого кольору з черв. відт., вінця. 2–17. Все те саме, бочки. № 2–3 орнаментовані рельєфними пружками
31	Малинівка-II	1–6. Фрагменти посудини, зробл. на гонч. крузі з рівною поверх. червоного кольору, бочки
33	Малинівка-IV	1–8. Фр-ти посуду, зробл. на гонч. крузі з шаршав. поверх. цегляного кольору, бочки

35	Малинівка-VI	3. Фр-т посудини зробл. на гонч. крузі грубої роботи з домішками піску, чорний в розл., бочки. 4-6. Фрагмент посуду, зробл. на гонч. крузі з рівною пов. сірого кольору, бочки, денця. Салтово. 7-8. Фр-ти амфор червоного кольору, бочки
36	Малинівка-VII	4. Фр-ти посуду, зробл. на гончарному крузі з рівною поверхнею сірого кольору, вінця. Салтово. 5-10. Все те саме, бочки. 11. Фр-ти від глечика червоного кольору покритого ангобом. 12-15. Фр-ти посуду, зробл. на гонч. крузі з рівною і вилощеною пов. черв. кольору, бочки. 16. Фр-т посуду сірого кольору з відмуленої глини..., денце
37	Малинівка-VIII	1-3. Фрагменти посуду, зробл. на гонч. крузі з глини, що має домішки шамоту, з шаршавою поверхнею, сірого кольору, вінця. № 1 орнаментований по вінцю роменським орнаментом. 4-7. Фрагменти посуду, зробл. на гонч. крузі з шарш. пов. сірого кольору, бочки. 8-9. Все те саме, денця. Орнаментовані пролощеними лініями, що йдуть від верху посудини до денця. 10. Фр-т посуду, зробл. на гонч. червоного кольору, вінчик, від якого відход. ручка. 11. Фрагменти ручки від амфори червоного кольору. 12-26. Фрагменти посуду, червоного кольору, зробл. на гончарному крузі, бочки. Частину орнаментовано лінійними розчосами
38	Лаптево-I	90-100 ¹ . Фрагменти бочків від амфор без орнаменту, в деяких помітна ребристість. 101-102. Фрагменти ручок від амфор. 103. Фрагменти вінців. Київ. Русь. 104. Фр-т бочка. Орн. лінійним орн. 105. Фрагмент вінців, орн. поверх вінців тонким прокол. по три дірочки на відстані 2-1,5 см, а на плечиках пояском хвилястих ліній, що в складній комбінації між собою. 106. Фрагмент бочка, орн. пояском хвилястих ліній
39	Лаптево-II	143-144. Фр-ти посуду, зробл. на гончарному крузі червоного кольору, бочки амфор. Помітна ребристість
40	Нова-Покровка-I	58-59. Фр-ти вінців жовтого кольору і брудно-жовтого, зробл. на гонч. Під вінцем валик з нігтевими вдавлинами. Салтово. 60-61. Фр-ти посуду, зробл. на гонч. крузі сірого кольору з вилощеною поверх. 62. Фрагмент денця жовтого кольору з розовим відтінком. 63. Фр-т носика від посуду, зробл. від руки
41	Нова-Покровка-II	78. Фр-т посудини сірого кольору з пролощеною лінією, зроблений на гончарному крузі. 79-81. Фрагменти амфор червоного кольору. 82. Фрагмент бруска з каменю сірого кольору
42	Стара Покровка	67-69. Фрагменти амфор червоного кольору з сірим відтінком, орнаментовані поясками прочесаних ліній. 70-77. Фр-ти амфор червоного кольору з сірим відтінком. 78-79. Фрагменти ручок від амфор червоного кольору. Одна з закругленою спинкою, друга с ребром на спинці

¹ В даному випадку чотири поселення поблизу с. Новопокровки та хут. Лаптево мають наскрізну нумерацію знахідок в описі.

Резюме

Лаптев А. А. Салтовские памятники Харьковщины в разведках 1949 г. И. П. Костюченко

Статья посвящена археологическим разведкам 1949 г. на территории Харьковской области. В результате масштабных работ, проведенных студентом Киевского университета И. П. Костюченко, был осмотрен участок от Старого Салтова до Новой Покровки (бассейн рр. Северский Донец и Уды) и обнаружено 42 поселения, 30 из которых содержали материалы салтовской культуры. Многие из этих памятников впоследствии были открыты повторно, однако информация о некоторых была утеряна.

По данным полевой документации (дневник, опись, «квитанции мест сбора подъемного материала») подаются сведения о расположении содержащих салтовские артефакты поселений, эти данные дополняются историей исследования памятников. К статье также прилагаются выдержки из полевой описи. Предпринята попытка картографировать указанные поселения.

Ключевые слова: И. П. Костюченко, разведки, Харьковская область, салтовская культура.

Summary

A. Laptev. Saltiv Monument Sites of Kharkov Region in the Explorations of I. Kostyuchenko at 1949

The work is devoted to explorations in Kharkiv region at 1949. As a result of the work implemented by Kyiv University's student I. Kostyuchenko 42 settlements were inspected. 30 of these settlements contained materials of Saltiv archaeological culture. Subsequently a lot of settlements have been discovered again, but some information was lost.

According to the field materials (diary, inventory, receipts of collected materials' points) the data about location the settlements contained Saltiv materials are summarized. This data are supplemented by history of monuments' researches. Excerpts from field inventory are attached to the work. There is made an attempt to map these settlements.

Key words: I. Kostyuchenko, Kharkiv region, explorations, Saltiv archaeological culture.

